

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.27.1.57-79>

Kaja Stemberger Flegar

Šport v rimski Sloveniji

O ŠPORTU ŽE OD OTROŠTVA

V rimski dobi je šport igral pomembno vlogo kot del vzgoje v skladu z reklom *mens sana in corpore sano*. Po šoli pa so se mladi združevali v *collegia iuventus*,¹ ki so služila kot predpriprava za vojaško kariero. Pojem športa je bil širok, saj se je med športne aktivnosti štel na primer jahanje, lov, tekme z vozovi, met kopja, plavanje in rokoborbo.² Šport je bil tudi pomemben del izobrazbe, kajti skozi športne aktivnosti v gimnazijah ali termah so učenci pridobivali moč, naučili pa so se tudi discipline.

V arheoloških kontekstih se povezava med mladeniči in športom kaže v grobovih, kjer je znan fenomen »civiliziranih mrtvih«.³ Gre za dobro oziroma bogato opremljene grobove, ki se pojavljajo razmeroma zgodaj – do prve polovice 2. stol. n. št. Tipično so v njih pokopani moški, čeprav poznamo tudi pokope žensk, a so ti geografsko vezani na Etrurijo. Predvidoma so tovrstni grobovi izven Italije pripadali prvemu valu preseljevanja. Pridatki, po katerih ponavadi prepoznamo takšne grobove, so strigilisi.⁴

V Sloveniji so takšni grobovi dokaj redki. Strigilise poznamo iz vsaj treh emonskih grobov, in sicer iz grobov 746⁵ in 750⁶ nekdanje Titove ceste ter iz groba 53 z najdišča Graiserjev travnik,⁷ en primerek pa je bil najden tudi v

1 Crowther, »Observations on boys, girls, youths and age categories in Roman sports and spectacles«, 202–203; Laes in Strubbe, *Youth in the Roman Empire*, 122–132.

2 Glej npr. Harris, *Sport in Greece and Rome*.

3 Pearce, »A 'civilised' death?«.

4 Pearce, »A 'civilised' death?«, 235–236.

5 Plesničar Gec, Severno emonsko grobišče, T. CCVIII.

6 Petru, *Emonske nekropole*, T. XLVIII: 4.

7 Petru, *Emonske nekropole*, T. VI: 19.

grobu 5 z grobišča vile rustike na Škofijah.⁸ Treba je poudariti, da je imelo grobišče te vile zelo jasno razdelitev grobnih parcel na tisto, ki je predvidoma pripadala gospodarjem, in več drugih, kjer so bili pokopani služabniki in verjetno sužnji. Strigilis najdemo v grobovih tudi posredno, lep primer je upodobitev na »bakhanstski« steklenički iz groba 425 s severnega emonskega grobišča.⁹

PRIZORIŠČA VELIKIH ŠPORTNIH DOGODKOV

Šport in športno udejstvovanje sta bila eden od temeljev vzgoje in »pravilnega« načina življenja. Športne igre pa so bile obenem tudi velik posel. Organizacija športnih prireditev se je začela kot način množičnega čaščenja bogov. Igre v čast Jupitru, *ludi Romani*, so npr. potekale vsako leto septembra že od 366 pr. n. št. Poznamo tudi igre *ludi plebei*, ki so potekale letno v novembru (od 220 pr. n. št.), *ludi Apollinares* vsakega junija (od 212 pr. n. št.), *ludi megalenses* po Hanibalovih vpadih (letno od 204 pr. n. št.), *ludi florales* pa v maju oziroma aprilu najprej v letih 240, 238 in 173 pr. n. št. in potem vsakoletno. Poleg letnih iger so se dodatne odvijale še ob triumfih in ostalih pomembnih priložnostih. Očitno je, da so igre zavzele pomemben del socialnega koledarja, saj so v skupnem seštevku že za časa republike potekale dva in pol meseca, kar pa se je v cesarski dobi do 4. stol. n. št. razvleklo na šest mesecev letno.¹⁰ Med vsemi športi v antičnem Rimu so verjetno najbolj slavni trije: dirke z vozovi, gladiatorski boji in lov. Spadajo v kategorijo spektaklov, *spectacula*, ki so privabljali množice in bili hkrati tudi velika tržna niša. Velike igre so se lahko odvijale posamezno ali v kombinacijah; Cezarjev triumf leta 46 pr. n. št. je recimo vseboval vse tri.¹¹

Veliki športni dogodki z veliko gledalci so zahtevali tudi posebno infrastrukturo. Med bolj znane objekte, ki so gostili igre, gotovo spadata Veliko dirkališče (*Circus Maximus*) in Kolosej v Rimu, nam najbližja dobro ohranjena arena pa je v Puli. Iz celotnega Imperija je znanih preko 230 aren.¹² Znana dirkališča so med prireditvenimi prostori bistveno redkejša od aren (in tudi od gledališč),¹³ kar je na prvi pogled razvidno tudi iz OpenStreetMap.¹⁴ Visoka cena izgradnje dirkališča in velikost izravnane dela zemlje, potrebnega

8 Novšak et al., Križišče pri Spodnjih Škofijah, 181.

9 Plesničar Gec, Severno emonsko grobišče, T. CCV: 3.

10 Povzeto po Dunkle, »Overview of Roman Spectacle«, 382.

11 Povzeto po Dunkle, »Overview of Roman Spectacle«, 381.

12 Dodge, »Amphitheaters in the Roman World«, 554.

13 Dodge, »Venues for Spectacle and Sport (other than Amphitheaters) in the Roman World«, 564.

14 <https://osm4wiki.toolforge.org/cgi-bin/wiki/wiki-osm.pl?project=en&article=List_of_Roman_amphitheatres> in <https://osm4wiki.toolforge.org/cgi-bin/wiki/wiki-osm.pl?project=en&article=Roman_circus§ion=List+of+Roman+circuses>

za tekme, je pomenila, da je bilo dirkališče zadnja javna zgradba, ki jo je mesto dobilo, in ni presenetljivo, da se marsikje ni zgradilo.¹⁵ Ravno nasprotno so bile arene včasih postavljene specifično samo za vojsko; nekatera mesta, kot je nam bližnji Carnuntum, so imela tudi po dve (eno civilno in eno vojaško). Arene so za potrebe vojske gradili tudi na skrajnih mejah Imperija.¹⁶ O tem, kaj se je lahko zgodilo, če so bile tribune prepolne, a hkrati statično slabo projektirane, priča katastrofalna nesreča iz časa Dioklecijana, ko je se podrl zid pri najvišjih sediščih na tribuni na Velikem dirkališču, kar je terjalo kar 1300 smrtnih žrtev.¹⁷

Vsa prizorišč dirk in iger niso bila inženirsko tako dovršena, kot so bili prireditveni prostori v Rimu. Najdbe bolj obrobni arene, kot je recimo londonska,¹⁸ kažejo na uporabo zemljenih nasipov in lesenih tramov, ki se v večini podnebij ne bi dobro ohranila. Enako velja za dirkališča, saj je bilo denimo za dirkališče v Auziji v severni Afriki namenjenega zelo malo denarja,¹⁹ na podlagi vsote pa John H. Humphrey sklepa, da ne gre za monumentalno zgradbo.²⁰ Podobno kot danes za bikoborbe so lahko v manjših krajih za občasne igre uporabili glavni trg ali bližnji travnik, na katerih začasno postavljene lesene konstrukcije ne bi pustile sledov.

V Sloveniji imamo kar nekaj težav pri identificiranju večjih športnih kompleksov. Predvidoma sta imeli areno obe koloniji. V Emoni jo omenja že Dolničar, in sicer je tako interpretiral ostanke zgradbe, najdene leta 1714 pred Nemškimi vrati.²¹ Ljudmila Plesničar Gec postavlja potencialno lokacijo za areno v insulo LIV in XLV na območju današnjih Križank, čemur v prid govori tudi zaobljeni tloris Friedl-Recharjeve hiše na severozahodnem delu Trga francoske revolucije in bližina foruma v rimskem času.²²

Za Petoviono je o lokaciji arene hipotetiziral Jure Smolinsky²³ na podlagi kasnejših zgradb, ki še danes kažejo na ovalni tloris, posebej ob Dravski ulici na Ptuj. Preuporaba arene ne bi bila osamljen primer, saj so bili teatri in amfiteatri občasno pozidani. V Lucci je amfiteater še vedno viden v tlorisu, sploh ker je bil prostor arene v 18. stol. očiščen hiš in spremenjen v trg (*Piazza dell'Anfiteatro*).²⁴ Lep primer preuporabe je tudi amfiteater v Arlesu (*Amphithéâtre d'Arles*), ki je bil spremenjen v utrdbo, v kateri je bilo čez 200

15 Houston, »The Fast and the Furious«, 97.

16 Sommer, »Amphitheatres of Auxiliary Forts on the Frontiers«.

17 Coleman, »Entertaining Rome«, 213.

18 Bateman, »The London amphitheatre: excavations 1987–1996«.

19 CIL VIII, 9052.

20 Humphrey, *Roman Circuses*, 329.

21 Plesničar Gec, *Emonski forum*, 90; Arko, »Vprašanje amfiteatra v Emoni«, 96 in tam navedeni viri.

22 Plesničar Gec, *Emonski forum*, 90. Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 186.

23 Smolinsky, »Rimski amfiteater na Ptuj«.

24 Ciampoltrini, *L'anfiteatro romano di Lucca*.

hiš.²⁵ Glede na to, da je bila Petoviona sedež dveh legij, bi morda lahko tudi tu, podobno kot v Carnuntumu,²⁶ pričakovali obstoj več kot ene arene in tudi gladiatorsko šolo.

DIRKE Z VOZOVI – *LUDI CIRCENSES*

Dirke z vozovi so domnevno najstarejši šport antičnega Rima.²⁷ Poznamo jih iz časa rimske kraljevine in izhajajo iz ritualnih tekmovanj v čast bogu Konzu, ki je imel v Veliko dirkališče vgrajen kar podzemni oltar (*Circus Maximus*).²⁸ Dirke so močno prepletene z mitologijo, saj se je ugrabitev Sabink odvijala med tem, ko so njihove moške povabili na ogled tekmovanj v Rim.²⁹

O tem priča prav nastanek Velikega dirkališča v Rimu, ki je bilo zgrajeno med gričema Palatin in Aventin v Rimu in je delovalo kot ogromen sakralni objekt, kjer so lahko tako ljudje kot bogovi gledali igre.³⁰ Obenem je Veliko dirkališče največji in najstarejši tovrstni objekt,³¹ zato bi lahko rekli, da je služil kot prototip za ostala prizorišča. Bilo je tudi največja zgradba v Rimu, ki je na vrhuncu lahko sprejela do 250.000 ljudi.³² Kljub temu, da se je Veliko dirkališče razvijalo postopoma, je imelo prepoznavno kultno podobo. Kot omenjeno, so bile dirke posvečene več bogovom. Poleg Konza so bili v Velikem dirkališču nameščeni tudi drugi templji, posvečeni med drugim bogovom Solu, Kibeli, Jupitru, Saturnu, Marsu in bogovom zgodnjega Rima, povezanim s poljedelstvom, kot so Seja, Mesija in Tutilina.³³ Na nek način je Veliko dirkališče služilo kot organski podaljšek Aventina, na katerem je stala tempeljska četrt; dirkališču najbližji so bili templji Cerere, Flore in Velike Matere.³⁴ Vendar se prepletanje religije s športom ni končalo tu. Spino oziroma sredinsko os, okoli katere je potekalo dvanajst prog, je krasilo več kipov, povezanih z verovanji, med najbolj prepoznavnimi pa je gotovo obelisk, ki ga je Avgust pripeljal iz Egipta.³⁵ Spina sicer ni bila nikoli izkopana, a je upodobljena na mozaikih,³⁶

25 Formigé, »L'Amphithéâtre d'Arles (suite)«.

26 Neubauer et al., »The discovery of the school of gladiators at Carnuntum« in tam navedena literatura.

27 Köhne, »Bread and Circus«, 9.

28 Köhne, »Bread and Circus«, 9; Zaleski, »Religion and Roman Spectacle«, 596.

29 Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«, 301.

30 Zaleski, »Religion and Roman Spectacle«, 596.

31 Dodge, »Venues for Spectacle and Sport (other than Amphitheatres) in the Roman World«, 563.

32 Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«, 301.

33 Zaleski, »Religion and Roman Spectacle«, 596.

34 Zaleski, »Religion and Roman Spectacle«, 596.

35 Humphrey, *Roman Circuses*, 187; Junkelmann, »On the starting line with Ben Hur«, 86.

36 E.g. Dunbabin, *Theater and Spectacle in the Art of the Roman Empire*, 151–156; Iacono, *Piazza Armerina Morgantina*, 24–27; Gounari, »The Roman Mosaics from Philippi«.

kovancih,³⁷ oljenkah,³⁸ keramičnih čašah (ACO),³⁹ gemah⁴⁰ reliefih,⁴¹ in drugih umetniških delih.⁴² S Kastorjem in Poluksom, znanima zavetnikoma konj, je bila povezana posebna naprava za merjenje dirkalnih krogov s spuščanjem in dviganjem lesenih jajc (*ova*).⁴³ Na spini so bili tudi kipi Delfinov, sicer simbol Neptuna, so bili prepoznani kot najhitrejši živali.⁴⁴

Sonce in Luna sta bila povezana z dirkami še na drugačen način. Veljalo je namreč, da Sol prek neba potuje v kočiji, ki jo vlečejo štirje konji (kvadriga), Lunino pa dva (biga).⁴⁵ Oba tipa vprege najdemo tudi na dirkališčih, bolj priljubljene pa so bile tekme s četverovprego.⁴⁶ Z religijo so povezane tudi najdbe vpreg s Ptuja. Eden lepših predmetov prihaja iz tretjega mitreja, kjer je na stranici oltarčka iz 3. stol., posvečenega Mitri, upodobljen Sol, za katerim stojijo štirje konji, ki nakazujejo kvadrigo (Slika 1: 2).⁴⁷ Kvadrigo poznamo tudi iz upodobitve erota na kvadrigi (Slika 1: 1), najdene na Ulici heroja Lacka in datirane v 2. do 3. stol. n. št.⁴⁸ Upodobitev tekme, tokrat dirke z bigami, najdemo tudi na oljenki iz naselbinskega konteksta na Vičavi, datirani v sredino 1. stol. n. št (Slika 1: 4).⁴⁹ Lahko bi bila tudi spominek, ki ga je obiskovalec odnesel domov s tekme.

Kljub izvorno ritualnemu in religioznemu namenu so namreč tekme z vpregami hitro prerasle v industrijo.⁵⁰ V Rimu so obstajale štiri barve oziroma štiri moštva, ki so jim pripadali profesionalni dirkači (*aurigae*): rdeči (*russeti*), zeleni (*prasini*), modri (*veneti*), in beli (*albati*), ki so jih podpirali različni patroni.⁵¹ Seveda je priljubljenost barv spremljal nabor spominkov, recimo glinenih ploščic, steklenih čaš, oljenk itd.⁵² Podpornike so imela moštva tudi med cesarji, vemo namreč, da je Kaligula podpiral zelene in nekoč celo dal posuti zmlet baker in svinec po pesku, da je spremenil barvo v zeleno.⁵³ Čeprav so tekme privabljale večstotisočglave množice, pa so le redki tekmovalci od tega bogato živeli. Nekateri, denimo Gaj Apulej Diokles, so zaslužili enormne

37 Na reverzu Trajanovih sestercev (RIC 2:284, št. 571) in pod Karakalo na aureusih (RIC 4:242, št. 211b) in sesterkih (295, št. 500a–d).

38 Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«, 316.

39 Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«, 309.

40 E.g. Grosser, »Auf der Suche nach dem Publikum«.

41 Junkelmann, »On the starting line with Ben Hur«, fig. 104 in 105.

42 Za izčrpen seznam glej Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«.

43 Humphrey, *Roman Circuses*, 259–265; Zaleski, »Religion and Roman Spectacle«, 596.

44 Glej npr. Toynbee, *Animals in Roman life and art*.

45 Hijmans, *Sol*, 68.

46 Junkelmann, »On the starting line with Ben Hur«, 89.

47 LUPA 9345.

48 Ragolič, *Poetovio*, 192, št. 216; LUPA 5404.

49 Janežič in Lazar, »Roman oil lamps discovered during archaeological research in Vičava«, 332, kataloška številka 16.

50 Houston, »The Fast and the Furious«, 91.

51 Glej npr. Junkelmann, »On the starting line with Ben Hur«; Bell, »Roman Chariot Racing«.

52 Glej Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«.

53 Humphrey, *Roman Circuses*, 84.

vsote, podobno razvpiti pa so bili tudi posamezniki, kakršen je bil Skorp, ki so zaradi hitrosti in lahkosti vozov med tekmo izgubili življenje.⁵⁴

Prizori tekem z vozovi so v Sloveniji razmeroma redki v primerjavi z gladiatorskimi boji (Slika 1). Steklена čaša s četverovprego je bila na primer najdena v Ljubljani leta 1910 (Slika 1: 3).⁵⁵ Steklene kupe s prizori cirkuških iger in gladiatorskih bojev so bile priljubljene v zahodnem delu Imperija⁵⁶ v tretji četrtini 1. stol. n. št.⁵⁷ oziroma med letoma 50 in 80 n. št.⁵⁸ in so bile po večini najdene izven Italije.⁵⁹ Nosile so imena in upodobitve tekmovalcev, kupovali pa so jih najverjetneje navijači, ki so tako podpirali svojega najljubšega športnika,⁶⁰ podobno kot danes kupujemo drese in drugo licencirano blago. Čaša iz insule VII v Emoni⁶¹ je slabo ohranjena, a vendar je iz odlomka možno razbrati nekaj podrobnosti (Slika 1: 3). Glede na položaj spine in templja nad njo gre najverjetneje za dvovrstični prizor tekme. Nenavadna je postavitve treh stebrov (*metae*) z okroglim zaključkom, ki so med najstarejšimi elementi skrajnih zunanjih delov spine Velikega dirkališča, najdemo pa jih tudi v drugih cirkusih. Na dvovrstičnih čašah so dirke navadno upodobljene čez obe vrstici, spričo česar je čaša iz Emone oblikovno zanimiva.⁶² Na vprašanje, ali gre za spominek, prinesen iz Rima ali s katerega od drugih dirkališč, oziroma ali je bila po drugi strani oljenka narejena za emonskega tekmovalca, ne bomo mogli odgovoriti.⁶³ Če je bila narejena za lokalnega tekmovalca, je mojster, ki je čašo izdelal, za predlogo izbral shemo, ki je kopirala arhitektonske prvine hipodroma, verjetno Velikega dirkališča v Rimu, ki je največkrat upodobljeno na različnih predmetih, in kreativno dodal svoje tekmovalce oziroma hipotetično njihova imena. A ker na ozemlju današnje Slovenije ni ostankov hipodroma, pa tudi spričo kakovosti izdelka in njegove edinstvenosti na našem prostoru ter zaradi na njem upodobljenih arhitektonskih elementov je kljub vsemu bolj verjetno, da je bila čaša prinesena iz prestolnice kot spominek.

54 Junkelmann, »On the starting line with Ben Hur«, 87; avtor šteje za tragedijo, da je bil Skorp za časa življenja izjemno uspešen.

55 Petru, »Rimska steklena kupa s prizorom cirkuške dirke«.

56 Cassibry, »Spectacular Translucence: The Games in Glass«.

57 Lazar, *Rimsko steklo Slovenije*, 48; Lazar, *Pogled skozi steklo*, 82.

58 Cassibry, »Spectacular Translucence: The Games in Glass«.

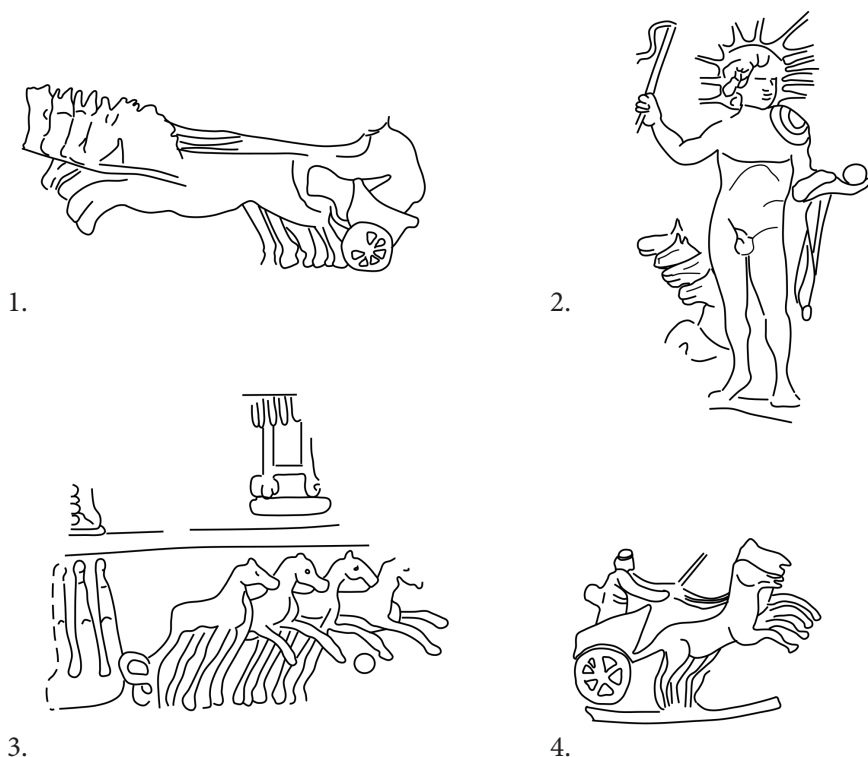
59 Popkin, »Representing the Circus Maximus outside Italy«, 312.

60 Künzl in Köppel, *Souvenirs und Devotionalien*, 20–22.

61 Petru, »Rimska steklena kupa s prizorom cirkuške dirke«, 445.

62 Za oblikovanost čaš in osnovno tipologijo glej Cassibry, »Spectacular Translucence: The Games in Glass«.

63 Lazar, »Rimska čaša s podpisom mojstra Enniona«, 32.

Slika 1: Upodobitve dirk s kočijami iz Slovenije⁶⁴

GLADIATORSKI BOJI – *MUNERA*

Tradicija gladiatorskih bojev verjetno izhaja iz etruščanske kulture, kjer dvoboje najdemo upodobljene na stenah grobnic in predvidevamo, da so bili tudi del grobnih ritualov. Samo en tip gladiatorja, *bustuarius*, izhaja iz tradicije žrtvovanja na grobovih,⁶⁵ beseda sama pa se je uporabljala kot zmerljivka. Vsi gladiatori, še najbolj pa *bustuarius*, so bili družbeno zaznamovani, saj so navadno izhajali iz nižjih slojev, obsojencev, ali pa so bili kupljeni kot sužnji.⁶⁶ Velika večina gladiatorjev je bila moških, poznamo pa posamične primere, kjer so se bojevale tudi ženske. Tu gre za »prave« gladiatorke. Žensk, obsojenih na smrt, ki so jih v arenah pobile živali, ne moremo šteti v isto kategorijo.⁶⁷ Profesionalke v areni

64 Risano na podlagi sledečih virov: 1. Ragolič, Poetovio, 192; 2. lastna fotografija; 3. Petru, »Rimska steklena kupa s prizorom cirkuške dirke«, 445; 4. Janežič in Lazar, »Roman oil lamps discovered during archaeological research in Vičava«, 332, katalogska številka 16.

65 Cic., *Pis.* 9.19; Tert., *Spect.* 11; cf. Serv. ad Verg. A. 10.519

66 Junkelmann, »Familia Gladiatoria«, 31.

67 Brunet, »Women with Swords«, 479; McCullough, »Female Gladiators in the Roman Empire«, 954.

so bile precej redke, a vemo, da so nastopale v času Nerona, Tita, Domicijana, in Septimija Severa,⁶⁸ saj o tem poročajo antični avtorji.⁶⁹ Drugi dokazi o tem so redki epigrafski spomeniki, kot je na primer obeležitev prvega ženskega nastopa v Ostiji,⁷⁰ najbolj znana reliefna upodobitev bojujočih se gladiatork pa je bila najdena v Halikarnasu, a jo zdaj hrani Britanski muzej.⁷¹

Za boj so se gladiatorji izobraževali v gladiatorskih šolah. Te so tvorile t. i. gladiatorske družine (*familia gladiatoris*), za časa imperija pa je šolanje prevzela vsaj v Rimu država, kjer so uradniki (*procuratores*) skrbeli za vsaj štiri državne šole.⁷² Zasebne »gladiatorske družine« so se ohranile še naprej, in verjetno prav takšna šola je bila najdena tudi v Emoni. V insuli II v Emoni je bil namreč odkrit oltar boginje Nemeze, zavetnice bojev, ter več kosov orožja, med drugim štirje kratki meči, en dolg meč, okovi ščita in strigilis.⁷³ Oltarji Nemeze, boginje pravičnosti in sodbe, so pogosto najdeni tudi v arenah blizu sedišč za organizatorje iger.⁷⁴ Insula je bila skozi stoletja praktično nespremenjena, ima pa tudi veliko prostora, kar kaže, da bi lahko šlo za pretorij ali za gladiatorsko šolo.⁷⁵ V šolah so se bojevniki navadno priučili ene od več možnih gladiatorskih vlog.

Poleg že omenjenega in manj znanega *bustuarius* je obstajalo še več vrst, ki jih prepoznamo po različnih opravah in načinih bojevanja. Za *murmilla* je značilna čelada z mrežo, žimnata perjanica in pravokoten ščit. V paru je pogosto s *hoplomachus*om, ki ima prav tako na čeladi perjanico z dvema izstopajočima peresoma ter okrogel ščit. Njegova oprava in način bojevanja izvirata iz hoplitskih bojevnikov, kot nakazuje tudi njegovo ime. Naslednji pogosti par sta *retarius*, ki ga prepoznamo po mreži in trizobu, in njegov tipični nasprotnik *secutor* s težkim ščitom in čelado, ki pokriva celotno glavo. Drugi popularni liki so še Tračan (*thraex*), ki ima pravokoten ščit ter ščitnike za noge in roke. Galec (*gallus*) je še ena vrsta gladiatorja, poimenovana po »sovražnih plemenih«, vendar je v umetniških upodobitvah praktično nedoločljiv. *Provocator* je prepoznaven po težki opremi, *dimachaerius* pa po dveh mečih in odsotnosti ščita.⁷⁶ *Gladiatrix* je moderno ime za žensko gladiatorko, ki ga v antiki niso poznali.⁷⁷

Tako kot tekmovalci z vpregami so tudi gladiatorji imeli svoje podpornike. Slednji so kupovali spominke, različne drobne predmete, ki so lahko nosili generične upodobitve športnikov ali pa upodobitve specifičnih tekmovalcev. Enako kot pri dirkah z vozovi poznamo steklene čaše z napisi tudi za

68 McCullough, »Female Gladiators in the Roman Empire«, 954.

69 Za zbrana dela glej Manas, »New evidence of female gladiators«, 2729.

70 CIL 14.5381.

71 IG 1828–1877, 6855.

72 Junkelmann, »Familia Gladiatoria«, 31–33.

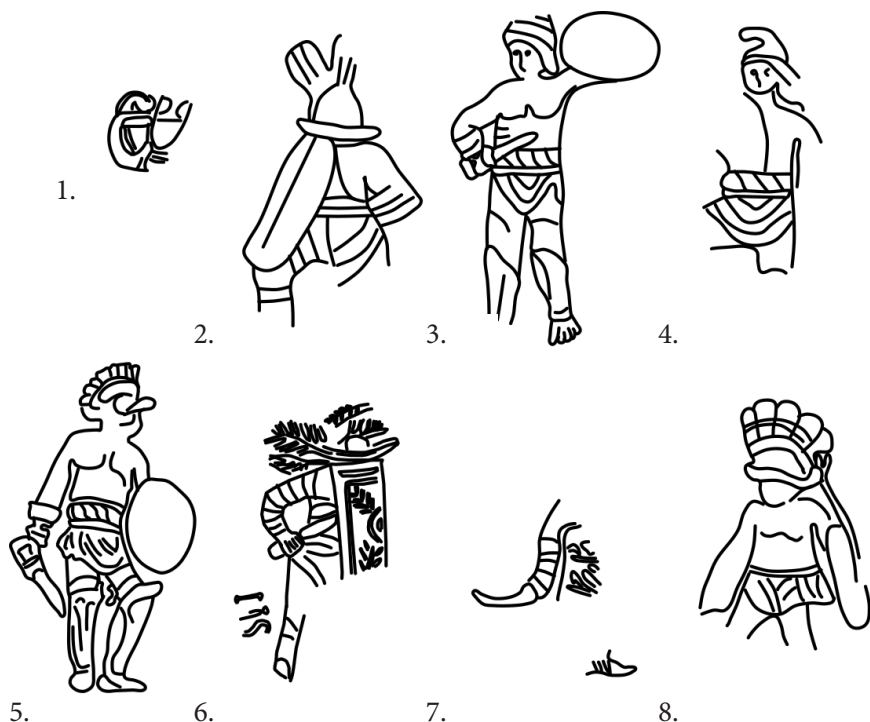
73 Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 186.

74 Zaleski, »Religion and Roman Spectacle«, 597.

75 Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 186; Schmid, »Emona«, 102.

76 Povzeto po Junkelmann, »Familia Gladiatoria«.

77 McCullough, »Female Gladiators in the Roman Empire«, 958.

Slika 2: Oljenke z upodobitvami gladiatorjev iz naselbinskih kontekstov (številke sovpadajo s Tabelo 1, kjer so navedeni tudi viri, na podlagi katerih so bile oljenke izrisane)

gladiatorje.⁷⁸ Njihova imena in tudi karikature so »krasile« stene zgradb v mestih, če je sklepati po bogatem naboru tovrstnega vandalizma iz Pompejev.⁷⁹

Upodobitve gladiatorjev niso pretirano redke in se pojavljajo na številnih drobnih predmetih, recimo posodah, ročajih nožev,⁸⁰ fibulah, oljenkah, pa tudi v obliki drobne plastike. Med slednje prištevamo kipec gladiatorja, najden ob notranji strani južnega obzidja Emone.⁸¹ Ta mala figuralna plastika upodablja sekutorja ob začetku boja.⁸² Najbolj pogoste pa so v Sloveniji upodobitve na oljenkah (Tabela 1), kjer pa je včasih zaradi majhnosti predmeta in slabe ohranjenosti figuralnih diskov vrsto gladiatorja težko določiti.⁸³

78 Cassibry, »Spectacular Translucence: The Games in Glass«.

79 Garraffoni in Funari, »Reading Pompeii's Walls«.

80 Popkin, »Roman Gladiator Knives«.

81 Ložar, »Bronast kipec gladiatorja z Mirja«; Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 38.

82 Ložar, »Bronast kipec gladiatorja z Mirja«, 74.

83 Sploh problematični so tisti tipi gladiatorjev, ki so si izjemno podobni, npr. sekutor in *murmillio* se razlikujeta predvsem po obliki obrazne zaščite, ta pa je na oljenkah izjemno slabo vidna.

Prihajajo tako iz grobnih (Slika 3) kot iz naselbinskih kontekstov (Slika 2). Z oljenk poznamo dokaj širok nabor prizorov, kjer je lahko upodobljen en gladiator ali dvojica v boju. Le ena iz Šempetra je okrašena samo s ščitniki za golena in kratkimi meči, kar je verjetno oprava, ki jo ima *dimachaerius*.⁸⁴ Glede na raznolikost motivov je moč izpeljati le dva sklepa, ki pa se bosta ob novih najdbah verjetno še spreminjala. Prvi sklep je, da se premagani gladiatorji pojavljajo na oljenkah, ki so gotovo ali verjetno prišle iz grobov. Iz naselbinskih kontekstov premaganih gladiatorjev ne poznamo. Poznamo jih upodobljene na štirih oljenkah iz grobov (Tabela 1), vendar trditi, da gre pri vseh štirih primerih za pokope gladiatorjev, je brez osteoloških analiz nespametno in zavajajoče. Razloge za pridajanje oljenk s premaganimi gladiatorji lahko iščemo tudi v kontekstu minljivosti in predaje življenja smrti. Na oljenkah z emonskih grobišč so recimo zelo pogosti psi, ki se jih običajno razume kot *psihopompe*, ki vodijo duše v onostranstvo,⁸⁵ tako da alegorije umiranja niso redke. Oljenke z živimi gladiatorji, sploh posamičnimi, pa je nenazadnje moč razumeti tudi kot osebne predmete ljudi, ki so bili pokopani s svojimi priljubljenim športnim spominkom. Med te bi z večjo gotovostjo lahko šteli oljenko s Ptuja, na kateri so ohranjene črke SPI,⁸⁶ ter tisto iz Emone,⁸⁷ kjer je v tabuli ansati ohranjena črka P.⁸⁸ Imena tekmovalcev so znana s steklenih čaš, na katerih so upodobljene tekme z vozovi, pa tudi z oljenk,⁸⁹ kjer so imena lahko zapisana v celoti ali le kot posamične črke, (delni) napisi pa lahko označujejo tudi zmagovalce ali poražence.⁹⁰

Drugi sklep pa je, da na oljenkah iz Slovenije *retiarius* ne najdemo. Zatenkrat največje število oljenk s prizori izvira iz Emone, tako z grobišč kot iz naselbine (predvsem foruma), kar morda kaže na večjo popularnost teh oljenk v Emoni, gotovo pa je tudi posledica dejstva, da so emonska najdišča bolj raziskana in deležna več objav. V primerjavi z celotnim znanim zbirom emonskih oljenk,⁹¹ ki jih na stotine poznamo že samo iz grobišč, še vedno predstavljajo oljenke z gladiatorji le manjši odstotek vseh oljenk.

Gladiatorski boji in gladiatorji so imeli (vsaj) še eno tržno komponento. Gladiatorji oziroma točneje rečeno nekateri njihovi deli so veljali za zdravilne in magične. Njihova kri (še topla) naj bi recimo pomagala proti epilepsiji.⁹² Bolj pogosto pa srečamo gladiatorje v povezavi z afrodiziaki. Če je verjeti

84 Kolšek, »Les nécropoles de Celeia et de Šempeter«, T. Y152: 52.

85 Toynbee, *Animals in Roman life and art*, 122–124.

86 Janežič in Lazar, »Roman oil lamps discovered during archaeological research in Vičava«, 332, kataloška številka 22.

87 Jenko et al., Strokovno poročilo o arheološki raziskavi, 2024.

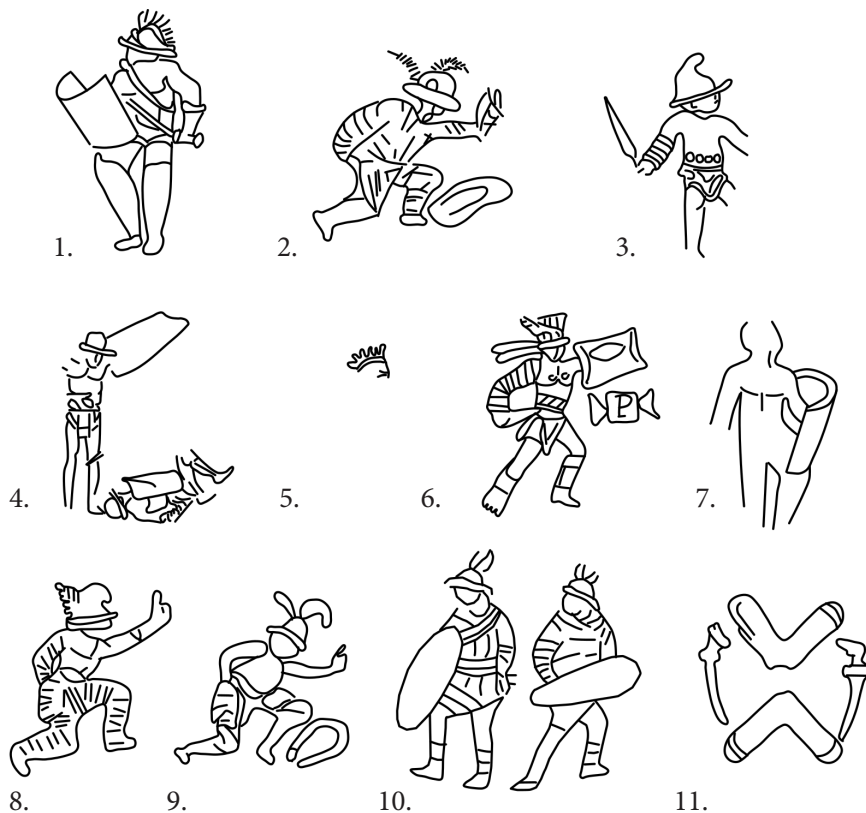
88 Nova rimska odkritja pod Emoniko – sledi preteklosti v sodobnem mestu.

89 Cassibry, »Spectacular Translucence: The Games in Glass«.

90 Fedeli et al., *Lux in Arena*, 100–101, 104–105.

91 Stemberger, *An Analysis of Funerary Evidence and Identity at Colonia Iulia Emona*, Appendix D.

92 Plin. NH 28.2 in Celsus, *Med.* 3.23.

Slika 3: Oljenke z upodobitvami gladiatorjev iz grobnih kontekstov (številke sovpadajo s Tabelo 1, kjer so navedeni tudi viri na podlagi katerih so bile izrisane)

Juvenalovemu pisanju, so ženske zaradi gladiatorjev zapuščale svoje senatorske može.⁹³ Favstini, ženi Marka Avrelija, je tovrstne ideje zatrla še kopanje v krvi gladiatorja.⁹⁴ Tudi sulice (*coelibaris hasta*), uporabljene pri particiji las nevest, bi morale biti po izročilu prej zapičene v telo gladiatorja,⁹⁵ da bi bil zakon čim bolj ploden.⁹⁶ Obstajajo tudi domneve, da se je »znoj« gladiatorjev prodajal v majhnih stekleničkah v obliki gladiatorskih čelad, vendar arheološki viri za kaj takega ne nudijo neizpodbitnih dokazov, tovrstnih praks pa ne omenjajo niti antični pisci.⁹⁷ Če že vsebina ni bila nujno apotropajska, pa je to gotovo veljalo za obliko. Na to, da je oblika gladiatorjev dovolj apotropajska sama po sebi, kažejo tudi *tintinabula*, ki imajo v središču lahko gladiatorja.⁹⁸ Tudi opremo,

93 Juv. 6.82–114.

94 HA Vita Marci 19.

95 Festus 55.3 L.

96 Povzeto po Paule, »Blood, Sweat, and Sex«, 229–230.

97 Popkin, *Souvenirs and the experience of empire in ancient Rome*, 84.

98 Coulston, »Victory and Defeat in the Roman Arena«, 204.

sploh čelade, najdemo v obliki amuletov. Vsaj dva prihajata iz Petovione, kjer sta bila najdena kot del *crepundie*⁹⁹ – jantarne ogrlice, ki je služila hkrati za zaščito dojenčkov in kot ropotuljica. Predvsem prva spominja na znan čeladni amulet, najden med izkopavanji londonskega mitreja na Walbrooku.¹⁰⁰

Gladiatorje kot take oziroma njihove pokope v arheološkem zapisu redko najdemo in verjetno še redkeje prepoznamo. Najbolj znano grobišče, kjer je ta inpretacija najbolj gotova, je gladiatorsko grobišče v Efezu,¹⁰¹ glede na patološko pokojnih pa morda isto velja tudi za grobišča v Trierju,¹⁰² Londonu,¹⁰³ in Yorku.¹⁰⁴ Sploh v zvezi s slednjim je letos izjemno odmevala raziskava osteološkega gradiva, saj so analize kosti pokazale tudi edini znani primer poškodb, ki jih je gladiator dobil med bojem z zvermi (*venatio*).¹⁰⁵ Posebej zanimiv in hkrati kontroverzen¹⁰⁶ pa je še en pokop iz Londona. Gre za pokop tipa *bustum*, torej kremacijo, domnevno ženske, ki pa je bil na podlagi grobnih pridatkov, predvsem oljenk z motivi umirajočega gladiatorja in več upodobitvami Anubisa, interpretiran kot pokop ženske gladiatorke.¹⁰⁷ Znanih je tudi okoli 95 nagrobnikov, posvečenih gladiatorjem.¹⁰⁸ Številka je razmeroma visoka, če upoštevamo, da v republikanski dobi nižji sloji zakonsko niso smeli postavljati svojih upodobitev.¹⁰⁹ Tako gladiatorje štejemo med redke poklice, ki so se smeli zaznamovati na nagrobnikih.¹¹⁰

LOV – VENATIO

Tradicija lova kot športa izvira že iz antične Grčije.¹¹¹ Obstajala je v etruščanski kulturi, o čemer pričajo upodobitve iz grobnice Avgurov iz 6 stol. pr. n. št. V 3. stol. pr. n. št. postane lov pristočasna dejavnost aristokracije. Iz tega časa izvira tudi vodilo »čim več in čim bolj raznoliko«, kar je veljalo tudi za igre z živalmi v arenah.¹¹²

99 Istenič, »Poetovio, zahodna grobišča II«, T. 117: 9 in 10.

100 Bryan et al., *Archaeology at Bloomberg*, 93; glej tudi Davis, »Rubbing and Rolling, Burning and Burying«, 71 in 73.

101 Kanz in Grossschmidt, »Der Älteste Gladiator aus Ephesos«; Kanz in Grossschmidt, »Dying in the Arena«.

102 Luik in Thiel, »Das römische Gräberfeld am Amphitheater«; Kuhnen, »The Trier Amphitheatre«.

103 Redfern in Bonney, »Headhunting and amphitheatre combat in Roman London«.

104 Hunter-Mann, *Driffeld Terrace*, 8–10; Luik in Thiel, »Das römische Gräberfeld am Amphitheater«, 59.

105 Thompson et al., »Unique osteological evidence for human-animal gladiatorial combat in Roman Britain«.

106 McCullough, »Female Gladiators in the Roman Empire«, 960–961.

107 Mackinder, »A Romano-British cemetery on Watling Street«, 13–37.

108 Coulston, »Victory and Defeat in the Roman Arena«, 197.

109 Clarke, *Art in the lives of ordinary Romans*, 252–254.

110 Coulston, »Victory and Defeat in the Roman Arena«, 198.

111 Epplett, »Roman Beast Hunts«, 505.

112 Bevagna, »Etruscan Sport«, 398.

Iz časa republike poznamo prve vivarije, v katerih so živali, kot so bili sloni in Levi, uvožene iz severne Afrike, čakale na usmrnitev. Med letoma 186 in 170 pr. n. št. je bil uvoz celo prepovedan, a so kasneje prepoved odpravili. Na podlagi spektaklov, kot je bile spektakel l. 58 pr. n. št., ko so uporabili 150 leopardov, pet krokodilov in nilskega konja, ali l. 55 pr. n. št., ko je Pompej pripeljal 20 slonov, 410 leopardov in 500 levov, ali l. 46 pr. n. št., ko prav tako pripeljejo 400 levov in prvo žirafa, lahko sklepamo, da je obstajala cvetoča industrija lova za igre. Ta se v cesarski dobi ne ustavi, ravno nasprotno. Vsako leto so potekale desetdnevne igre v čast cesarjevega rojstnega dneva. Največje dokumentirane igre pa so potekale po zmagi cesarja Trajana nad Dačani. Trajale so kar 123 dni, med njimi pa so ubili 11.000 živali.¹¹³

Takšni spektakli so zahtevali izjemno logistiko, pri čemer je bil stabilen dotok zveri za areno ključnega pomena. Za lov in transport so obstajali specializirani poklici, katerih združenja so izpričana v Severni Afriki in potencialno tudi v Ostiji.¹¹⁴ Iz pisnih virov pa vemo, da je pri lovu na živali sodelovala tudi vojska.¹¹⁵ Trend spektaklov z divjimi živalmi ni usahnil skozi stoletja, o čemer pričajo denimo mozaične upodobitve s sicilijanskega najdišča Villa Romana del Casale iz 4. stol. n. št.¹¹⁶ V tej cesarski vili, ki jo krasi kar 3500 m² mozaikov, t. i. Veliki lov¹¹⁷ krasi ambulatorij med velikim triklinijem in atrijem. Veliki lov prikazuje celoten postopek lova resničnih (leopard, gazele, slon) in tudi mitoloških živali (npr. grifon), njihov transport na ladje ter izkrcanje v verjetno severnem delu Sredozemlja. Živali so prepotovale velike razdalje, navadno iz severne Afrike v Rim, včasih pa tudi v še bolj oddaljene kraje. O tem pričajo najnovejše raziskave iz Velike Britanije, kjer človeška okostja kažejo na poškodbe, ki so jih povzročile velike mačke.¹¹⁸ Transport je verjetno potekal na podoben način kot *annona*, preko pogodbenikov.¹¹⁹ Tudi ko so živali prispele na cilj, je bilo zanje treba poskrbeti. Nastanjene so bile v sistemu kletk in hlevov (vivarijih). V teoriji bi morale biti za te živali do iger dobro poskrbljeno, vendar iz pisnih virov vemo, da ni bilo vedno tako, saj so jih pestile bolezni, včasih pa tudi pomanjkanje hrane.¹²⁰ Že številke pobitih živali v arenah so ogromne, a je treba obenem upoštevati, da je bilo sistematično iztrebljanje živali za potrebe bitk še znatno večje, saj vse niso preživele niti transporta do aren.

113 Povzeto po Epplert, »Roman Beast Hunts«, 506–510.

114 Lindberg, »The Emperor and His Animals«, 253.

115 Epplert, »The Capture of Animals by the Roman Military«.

116 Iacono, *Piazza Armerina Morgantina*, 14.

117 Iacono, *Piazza Armerina Morgantina*, 61–64. V vili je upodobljen tudi t. i. mali lov.

118 Thompson et al., »Unique osteological evidence for human-animal gladiatorial combat in Roman Britain«.

119 Lindberg, »The Emperor and His Animals«, 257.

120 Mackinnon, »Supplying Exotic Animals for the Roman Amphitheatre Games«.

V Sloveniji ni veliko neposrednih dokazov o lovskih spektaklih. Predmeti, kot so oljenke z upodobitvami živali¹²¹ ali ročaji nožev,¹²² bi lahko bili spominki, hkrati pa bi lahko imeli tudi druge pomene, vezane na mitološko in simbolno vlogo živali. Iz Emone je sicer znana posoda iz bakrove zlitine, ki nedvomno prikazuje *venatio*, lov.¹²³ Najdena je bila leta 1977 v insuli XXXV na območju med današnjo Osnovno šolo Majde Vrhovnik in Cankarjevimi domom.¹²⁴ Glede na kakovost izdelave in dejstvo, da je bilo ustje posode preoblikovano, hkrati pa prihaja iz kronološko nezanesljivega konteksta, lahko sklepamo, da je bila posoda v uporabi dlje časa, natančna datacija pa zato ni mogoča. Širše je datirana od 1. stol. pr. n. št. do časa Konstantina Velikega (306–337 n. št.).¹²⁵ Na posodi so štirje prizori, na katerih so upodobljeni boj človeka z levinjo, boj med levom in medvedom, boj med človekom in panterjem ter boj med levom in konjem.

ZAKLJUČEK

Šport v rimski dobi je imel pomembno vlogo v vsakodnevnem življenju, skozi aktivno športno udejstvovanje posameznikov, telovadbo za boljše in dolgotrajnejše življenje ali spremljanje športnih dogodkov. Slednji so bili pomemben element družabnega življenja. Njihova priljubljenost je očitno predvsem v prestolnici, kar pa še ne pomeni, da je druga mesta niso doživela. Materialna kultura nam kaže, da so bile vse vrste iger tako ali drugače prisotne v vsakdanjiku ljudi, ki so poseljevali Slovenijo v rimski dobi. Večja mesta, posebej koloniji Emona in Petoviona, sta zelo verjetno gostili vsaj gladiatorske igre. Gladiatorji so se v teh mestih verjetno tudi urili, morda nam ravno o tem pričajo ostanki v insuli II v Emoni. Številne oljenke pa potrjujejo, da je bilo spremljanje gladiatorskih bojev priljubljena prostočasna dejavnost. Dirke z vozovi so pri nas zaenkrat manj razvidne iz arheološkega zapisa. Temu najbrž botruje oddaljenost dirkališč. Boji z zvermi, z gotovostjo izpričani na eni sami posodi, verjetno niso bili tako zelo redki, saj je transport živali potekal tudi v mnogo bolj oddaljene kraje, kot sta bili Emona in Petoviona. Nove raziskave in predvsem sistematične osteološke analize tako živali kot ljudi bodo verjetno prispevale več dragocenih podatkov in s tem tudi uvidov v šport v rimskodobni Sloveniji.

Kaja Stemberger Flegar

PJP d.o.o.

kaja.stemberger@gmail.com

121 Glej Perko et al., *Ex oriente lux*.

122 Npr. Petru, *Emonske nekropole*, T. XCV: 39.

123 Plesničar-Gec, *Bronasta posoda iz Emone s figuralnim prizorom*.

124 Plesničar-Gec, *Bronasta posoda iz Emone s figuralnim prizorom*, 5–10.

125 Plesničar-Gec, *Bronasta posoda iz Emone s figuralnim prizorom*, 14–20.

OKRAJŠAVE

IG – Corpus Inscriptionum Graecarum

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum

LUPA – Ubi Erat Lupa, dostopno na <<https://lupa.at>>

RIC – Roman Imperial Coinage

BIBLIOGRAFIJA

- Arko, Dragotin. »Vprašanje amfiteatra v Emoni«. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 6, št. 2 (1958): 96.
- Bateman, Nick C.W. »The London amphitheatre: excavations 1987–1996«. *Britannia* 28 (1997): 51–85.
- Bavdek, Alma. »Rimsko žarno grobišče Volarije pri Žirjah na Krasu / The Roman cremation cemetery at Volarije near Žirje on Kras«. *Arheološki vestnik* 56 (2005): 235–262.
- Bell, Sinclair. »Roman Chariot Racing: Charioteers, Factions, Spectators«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 492–504. Blackwell companions to the ancient world. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
- Bevagna, Giampiero. »Etruscan Sport«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 395–411. Blackwell companions to the ancient world. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
- Brunet, Stephen. »Women with Swords: Female Gladiators in the Roman World«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 478–491. Blackwell companions to the ancient world. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
- Bryan, Jessica, Rachel S. Cubitt, Julian Hill, Nick Holder, Sophie Jackson in Sadie Watson. *Archaeology at Bloomberg*. London: MOLA, 2017.
- Cassibry, Kimberly. »Spectacular Translucence: The Games in Glass«. *Theoretical Roman Archaeology Journal* 1, št. 1 (2018): 1–5. <https://doi.org/10.16995/traj.35>.
- Ciampoltrini, Giulio. *L'anfiteatro romano di Lucca: Cronache di ordinaria tutela*. Bientina: Segni dell'Auser, 2016.
- Clarke, John R. *Art in the lives of ordinary Romans: visual representation and non-elite viewers in Italy, 100 B.C.-A.D. 315*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- Coleman, Kathleen. »Entertaining Rome«. V: *Ancient Rome: The Archaeology Of The Eternal City*, ur. Jon Coulston in Hazel Dodge, 210–258. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Coulston, Jon. »Victory and Defeat in the Roman Arena; The Evidence of Gladiatorial Iconography«. V: *Roman Amphitheatres and Spectacula, a 21st-Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th-18th February, 2007*, BAR British Archaeological Reports International Series 1946, ur. Tony Wilmott, 195–210. Oxford: British Archaeological Reports, 2009.
- Crowther, Nigel B. »Observations on boys, girls, youths and age categories in Roman sports and spectacles«. V: *Sport in the Cultures of the Ancient World: New Perspectives*, ur. Zinon Papakonstantinou, 195–216. New York: Routledge, 2010.

- Davis, Glynn. »Rubbing and Rolling, Burning and Burying: The Magical Use of Amber in Roman London«. V: *Material Approaches to Roman Magic: Occult Objects and Supernatural Substances*, TRAC Themes in Roman Archaeology, ur. Adam Parker in Stuart Mckie, 69–84. Oxford: Oxbow books, 2018.
- Dodge, Hazel. »Amphitheaters in the Roman World«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, Blackwell companions to the ancient world, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 565–560. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013a.
- Dodge, Hazel. »Venues for Spectacle and Sport (other than Amphitheaters) in the Roman World«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, Blackwell companions to the ancient world, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 561–577. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013b.
- Dunbabin, Katherine M. D. *Theater and Spectacle in the Art of the Roman Empire*. Cornell Studies in Classical Philology 66. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2016.
- Dunkle, Roger. *Gladiators: Violence and Spectacle in Ancient Rome*. London: Routledge, 2008.
- Dunkle, Roger. »Overview of Roman Spectacle«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 381–394. Blackwell companions to the ancient world. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
- Epplett, Christopher. »The Capture of Animals by the Roman Military«. *Greece & Rome* 48, št. 2 (2001): 210–222.
- Epplett, Christopher. »Roman Beast Hunts«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 505–519. Blackwell companions to the ancient world. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
- Faraone, Christopher. A. *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018.
- Fideli, Anna Maria, Cristina Gastaldi in Elisa Grassi (ur.). *Lux in Arena: le lucerne e il mondo dei gladiatori*. Quingentole (MN): SAP Società Archeologica, 2023.
- Formigé, Jules. »L'Amphithéâtre d'Arles (suite)«. *Revue Archéologique* 2 (1964): 113–163.
- Garraffoni, Renata S. in Pedro Paulo A. Funari. »Reading Pompeii's Walls; A Social Archaeological Approach to Gladiatorial Graffiti«. V: *Roman Amphitheatres and Spectacula, a 21st-Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th-18th February, 2007*, BAR British Archaeological Reports International Series 1946, ur. Tony Wilmott, 185–193. Oxford: British Archaeological Reports, 2009.
- Gaspari, Andrej. *Prazgodovinska in rimska Emona / Prehistoric and Roman*. Ljubljana: Muzeji in galerije mesta Ljubljana, 2014.
- Grosser, Frederik. »Auf der Suche nach dem Publikum: Darstellungen von Zuschauern bei Circusrennen«. V: *Un public ou des publics ? La réception des spectacles dans le monde romain entre pluralité et unanimité*, ur. Sinclair W. Bell, Anne Berlan-Gallant in Sylvain Forichon, 83–107. Bordeaux: Ausonius Éditions, 2024.
- Gounari, Emmanouela. »The Roman Mosaics from Philippi: Evidence of the Presence of Romans in the City«. *Bollettino di Archeologia on line posebna izdaja* (2010): 27–38.
- Harris, Harold Arthur. *Sport in Greece and Rome (Aspects of Greek and Roman Life)*. Ithaca, New York.: Cornell University Press, 1972.
- Hijmans, Steven E. *Sol: Image and Meaning of the Sun in Roman Art and Religion, Volume 1. Religions in the Graeco-Roman World 198(1)*. Koninklijke: Brill, 2024.
- Houston, Jordon. »The Fast and the Furious: Rome's Global Horse Racing Industry«. *New Classicists*, 11 (2024): 91–122.

- Humphrey, John H. *Roman Circuses: Arenas for Chariot Racing*. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Hunter-Mann, Kurt. *Driffield Terrace: An Insight Report*. York: York Archaeological Trust for Excavation and Research Limited, 2015.
- Iacono, Giuseppe. *Piazza Armerina Morgantina: Villa Romana del Casale*. Rimini: Edizioni Siciliamo?, 2017.
- Istenič, Janka. *Poetovio, zahodna grobišča II: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu: katalog / Poetovio, the western cemeteries II*. Katalogi in monografije 33. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2000.
- Istenič, Janka. *Rimske zgodbe s stičišča svetov*. Ljubljana: Narodni muzej, 2014.
- Janežič, Maja in Evgen Lazar. »Roman oil lamps discovered during archaeological research in Vičava, Ptuj / Rimske svjetiljke odkrivene tijekom arheoloških istraživanja u Vičavi kraj Ptuja«. V: *Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru: zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 28.–29. listopada 2011 / Roman Ceramic and Glass Manufactures. Production and Trade in the Adriatic Region: Proceedings of the 2nd International Archaeological Colloquium, Crikvenica, 28 – 29th October 2011*, ur. Goranka Lipovac Vrkljan, Bartul Šiljeg, Ivana Ožanić Roguljić in Ana Konestra, 327–338. Crikvenica: Crikvenica Municipal Museum, 2014.
- Jenko, Matjaž, Ana Kovačič, Zvonka Janežič, Blaž Pižmoht, Sandra Pavković, Matej Draksler, Marko Sraka in Črt Lorber. Strokovno poročilo o arheološki raziskavi - arheološke raziskave ob gradnji ter arheološka izkopavanja na območju Emonika P1 (24-0099 Ljubljana - Emonika P1 (24-0099 Ljubljana - Emonika P1). Neobjavljeno strokovno poročilo, 2024.
- Junkelmann, Marcus. »Familia Gladiatoria«. V: *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, ur. Cornelia Ewigleben, Eckart Köhne, Ralph Jackson, 31–74. London: British Museum Press, 2000a.
- Junkelmann, Marcus. »On the starting line with Ben Hur: chariot-racing in the Circus Maximus«. V: *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, ur. Cornelia Ewigleben, Eckart Köhne, Ralph Jackson, 86–102. London: British Museum Press, 2000b.
- Kanz, Fabian in Karl Grossschmidt. »Der Älteste Gladiator aus Ephesos«. V: *Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzinger 1*, ur. Sabine Ladstätter, Barbara Brandt in Verena Gassner, 93–98. Vienna: Phoibos, 2005.
- Kanz, Fabian in Karl Grossschmidt. »Dying in the Arena: the Osseous Evidence from Ephesian Gladiators«. V: *Roman Amphitheatres and Spectacula, a 21st-Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th-18th February, 2007*, BAR British Archaeological Reports International Series 1946, ur. Tony Wilmott, 211–221. Oxford: British Archaeological Reports, 2009.
- Köhne, Eckart. »Bread and Circus: The Politics of Entertainment«. V: *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome*, ur. Cornelia Ewigleben, Eckart Köhne in Ralph Jackson, 8–30. London: British Museum Press, 2000.
- Kolšek, Vera. »Les nécropoles de Celeia et de Šempeter«. *Inventaria archaeologica corpus des ensembles archéologiques Jugoslavija* 16 (1972).
- Kuhnén, Hans-Peter, 2009. »The Trier Amphitheatre, An Ancient Monument in the Light of New Research«. V: *Roman Amphitheatres and Spectacula, a 21st-Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th-18th*

- February, 2007, BAR British Archaeological Reports International Series 1946, ur. Tony Wilmott, 95–104. Oxford: British Archaeological Reports, 2009.
- Künzl, Ernst in Gerhard Köppel. *Souvenirs und Devotionalien: Zeugnisse des Geschäftlichen, Religiösen und Kulturellen Tourismus im Antiken Römerreich*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 2002.
- Laes, Christian in John Strubbe. *Youth in the Roman Empire: The Young and the Restless Years?* Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Lazar, Irena. *Rimsko steklo Slovenije / The Roman glass of Slovenia*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2003.
- Lazar, Irena. *Pogled skozi steklo / A Look through the Glass*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2022a.
- Lazar, Irena. »Rimska čaša s podpisom mojstra Enniona – prva najdba, odkrita v Sloveniji / Roman beaker signed by Ennion – the first find discovered in Slovenia«. *Studia universitatis hereditatis* 10, št. 1 (2022b): 31–38.
- Lindberg, Nicholas. »The Emperor and His Animals: The Acquisition of Exotic Beasts for Imperial Venationes«. *Greece & Rome*, 66, št. 2 (2019): 251–263.
- Ložar, Rajko. »Bronast kipec gladiatorja z Mirja / Statue en bronze d'un gladiateur trouvée au Mirje«. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XIX* (1938): 74–75.
- Luik, Martin in Marcus Thiel. »Das römische Gräberfeld am Amphitheater: eine weitere Gladiatorennekropole?«. *Kurtrierisches Jahrbuch* 53 (2013): 51–60.
- Mackinder, Anthony. *A Romano-British cemetery on Watling Street: excavations at 165 Great Dover Street, Southwark, London*. London: MOLA, 2000.
- Mackinnon, Michael. »Supplying Exotic Animals for the Roman Amphitheatre Games: New Reconstructions Combining Archaeological, Ancient Textual, Historical and Ethnographic Data«. *Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada* 6 št. 2 (2006): 137–161.
- Manas, Alfonso. »New evidence of female gladiators: the bronze statuette at the Museum für Kunst und Gewerbe of Hamburg«. *The International Journal of the History of Sport* 28 št.18 (2011): 2726–2752.
- McCullough, Anna. »Female Gladiators in the Roman Empire«. V: *Women in Antiquity: Real women across the Ancient World*, ur. Stephanie Lynn Budin in Jean MacIntosh Turfa, 955–963. Oxon, New York: Routledge, 2016.
- Mikl Curk, Iva. *Poetovio I*. Katalogi in monografije 13. Ljubljana, Narodni muzej, 1976.
- Neubauer, Wolfgang, Christian Gugl, Markus Scholz, Geert Verhoeven, Immo Trinks, Klaus Locker, Michael Doneus, Timothy Saey in Marc Van Meirvenne. »The discovery of the school of gladiators at Carnuntum, Austria«. *Antiquity* 88 (2014): 173–190.
- Nova rimska odkritja pod Emoniko - sledi preteklosti v sodobnem mestu / New Roman Discoveries beneath Emonika - Traces of the past in the modern city [fotografska razstava]. Mestni muzej Ljubljana, Skupina Stik, Turizem Ljubljana in Mendota Invest. 24. februar – 31. marec 2025. Ljubljana.
- Novšak, Matjaž, Iris Bekljanov Zidanšek in Tina Žerjal. *Križišče pri Spodnjih Škofijah*. Arheologija na avtocestah Slovenije. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2019.
- Paule, Maxwell. »Blood, Sweat, and Sex: A Note on the Erotic Power of Gladiator Sweat«. *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural*, 13, št. 2 (2024): 227–236.
- Pearce, John. »A 'civilised' death? The interpretation of provincial Roman grave good assemblages«. V: *Death and Changing Rituals. Function and Meaning in Ancient*

- Funerary Practices*, ur. Johann Rasmus Brandt, Håkon Roland in Marina Prusac, 223–248. Oxford: Oxbow, 2015.
- Perko, Verena, Aleksandra Nestorović in Ivan Žižek. *Ex oriente lux, Rimskodobna svetila in oljenke iz Slovenije*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, 2012.
- Petru, Sonja. *Emonske nekropole: odkrite med leti 1635–1960*. Katalogi in monografije 7. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Petru, Sonja. »Rimska steklena kupa s prizorom cirkuške dirke / Coppa romana di vetro colla scena delle gare di circo«. *Situla* 20–21 (1980): 445–448.
- Petru, Sonja in Peter Petru. *Neviodunum: (Drnovo pri Krškem): katalog najdb*. Katalogi in monografije 15. Ljubljana: Narodni muzej, 1978.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Severno emonsko grobišče*. Katalogi in monografije 8. Ljubljana: Narodni muzej v Ljubljani, 1972.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Bronasta posoda iz Emone s figuralnim prizorom / The figural vessel from Emona*. *Situla* 22. Ljubljana: Narodni muzej, 1982.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Urbanizem Emone / The urbanism of Emona*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1999.
- Plesničar Gec, Ljudmila. *Emonski forum / Emona forum*. Koper: Annales, 2006.
- Popkin, Maggie L. *Souvenirs and the experience of empire in ancient Rome: shaping cultural memory and social identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Popkin, Maggie L. »Roman Gladiator Knives: Objectification, Mascotting, and the Material Culture of Sport in Ancient Rome«. *The Art Bulletin* 105, št. 2 (2023): 36–61.
- Popkin, Maggie L. »Representing the Circus Maximus outside Italy: Images between Popular Culture and Politics«. *Memoirs of the American Academy in Rome* 69 (2024): 300–353.
- Ragolič, Anja. *Poetovio: römische Grabdenkmäler*. *Situla* 46. Inscriptiones Latinae Sloveniae 2/1. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2023.
- Redfern, Rebecca in Heather Bonney. »Headhunting and amphitheatre combat in Roman London, England: new evidence from the Walbrook Valley«. *Journal of Archaeological Science* 43 (2014): 214–226. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.12.013>.
- Saje, Špela. *Rimsko grobišče pri Osnovni šoli Ljudski vrt, Ptuj: Prvih 100 grobov z oljenko*. Neobjavljeno diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2016.
- Schmid, Walter. »Emona«. *Jahrbuch für Altertumskunde* VII (1913): 61–188.
- Smolinsky, Jure. »Rimski amfiteater na Ptuj«. V: *Arheologija v letu 2012, dediščina za javnost*. Zbornik povzetkov. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva, Ljubljana, Mestni muzej Ljubljana MGML 22. marec 2013, ur. Matija Črešnar, Bojan Djurić in Petra, 48. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2013.
- Sommer, C. Sebastian. *Amphitheatres of Auxiliary Forts on the Frontiers*. V: *Roman Amphitheatres and Spectacula, a 21st-Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th–18th February, 2007*, BAR British Archaeological Reports International Series 1946, ur. Tony Wilmott, 47–62. Oxford: British Archaeological Reports, 2009.
- Stemberger, Kaja. *An Analysis of Funerary Evidence and Identity at Colonia Iulia Emona*. Neobjavljeno doktorsko delo. King's College London, 2018.
- Thompson, Tim J. U., David Errickson, Christine McDonnell, Malin Holst, Anwen Caffell, John Pearce in Rebecca L. Gowland. »Unique osteological evidence for human-animal gladiatorial combat in Roman Britain«. *PLoS ONE* 20, št. 4 (2025). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0319847>.

- Toynbee, Jocelyn Mary Catherine. *Animals in Roman life and art*. Ithaca (New York): Cornell University Press, 1973.
- Zaleski, John. »Religion and Roman Spectacle«. V: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ur. Paul Christesen in Donald G. Kyle, 590–602.. Blackwell companions to the ancient world. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.
- Žerjal, Tina, Iris Bekljanov Zidanšek, Jure Krajšek, Irena Lazar, Maja Bausovac, Robert Krempuš, Jožica Hrustel in Andreja Krašna. »Katalog gradiva«. V: *Celje, Mariborska cesta, III. etapa*, ur. Ana Plestenjak, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, 953–1775. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2023.

Tabela 1: Oljenke s prizori gladiatorjev v Sloveniji. Z * so označeni potencialni grobov

Grobni konteksti			
1	Neviodun*	Stoječ gladiator, obrnjen v levo, ki drži meč. Viden večji kvadraten ščit, čelada s perjanico, meč, ščitniki za golena in levo podlaht. Verjetno <i>murmillio</i> .	Petru & Petru 1978, T. LXV: 7
2	Neviodun*	Klečeč gladiator z dvignjeno levico v znak predaje. Vidna čelada z dvema peresoma, ščitniki za podlahti in golena. Okrogel (?) ščit, odvržen na tla. Verjetno <i>hoplomachus</i> .	Petru & Petru 1978, T. LXV: 8
3	Emona	Stoječ gladiator, obrnjen v desno. Vidna čelada, ki pokriva cel obraz (?), in ščitnik za desno roko. Verjetno Tračan.	Petru 1972, T. LXXIV: 22
4	Emona	Na levi stoječ gladiator s čelado, dvignjenim velikim pravokotnim ščitom, ima tudi ščitnik za golena in zaščitni pas. Na desni na tleh leži premagan gladiator v enaki opremi. Mogoče <i>murmillio</i> ali sekutor.	Petru 1972, T. XXII: 15w
5	Emona	Vidna čelada s perjanico.	Petru 1972, T. IL: 6
6	Emona	Stoječ gladiator v napadu, obrnjen v desno. Vidna čelada s perjanico, manjši pravokoten ščit, zaščitni pas, ščitniki za golena in levo roko. Levo vidna črka P v tabuli ansati. Verjetno <i>murmillio</i> , čeprav je ščit majhen.	Fotografska razstava Nova rimska odkritja pod Emoniko – sledi preteklosti v sodobnem mestu
7	Volarije pri Žirjah na Krasu	Stoječ gladiator, obrnjen v desno. Viden večji pravokotni ščit. Mogoče <i>murmillio</i> ali sekutor.	Bavdek 2005, T. 4: 22
8	Petoviona	Klečeč gladiator z dvignjeno levico v znak predaje. Vidna čelada z enim večjim peresom, ščitniki za podlahti in golena. Verjetno Tračan.	Mikl Curk 1976, T. XIV: 33
9	Petoviona	Klečeč gladiator z dvignjeno levico v znak predaje. Vidna čelada z dvema peresoma, ščitniki za podlahti in golena. Okrogel (?) ščit, odvržen na tla. Verjetno <i>hoplomachus</i> .	Saje 2016, T. 7
10	Petoviona	Dva stoječa gladiatorja, obrnjena s hrbtom drug proti drugem. Vidni obe čeladi z dvema peresoma, oba gladiatorja imata povite roke in držita dva večja okrogla ščita.	Istenič 2000. T. 152: 2
11	Šempeter	Vidni ščitniki za golena in dva krajša meča. Verjetno <i>dimachaerius</i> .	Kolšak 1972, T. Y152: 52

<i>Naselbinski konteksti</i>			
1	Celeja	Vidna čelada in rob ščita.	Žerjal et al. 2023, G1311
2	Emona	Gladiator v napadu, obrnjen v levo s hrbtom proti gledalcu. Vidna čelada z dvema ločenima šopoma perja, večji pravokoten ščit v levici. Verjetno murmillo ali sekutor.	Plesničar-Gec 2006, T. 4: 9
3	Emona	Stoječ gladiator, obrnjen v levo. Vidna čelada, dvignjen okrogel ščit v desnici in kratek meč v levici, ščitniki za golena. Verjetno Tračan.	Plesničar-Gec 2006, T. 4: 12
4	Emona	Stoječ gladiator, obrnjen v levo. Vidna čelada. Verjetno Tračan.	Plesničar-Gec 2006, T. 4: 13
5	Emona	Stoječ gladiator, obrnjen v desno. Vidna čelada s perjanico, okrogel ščit, kratek meč v levi roki, ščitniki za golena. Verjetno <i>hoplomachus</i> .	https://www.zv-kds.si/pozdravljen-svet/
6	Petoviona	Gladiator v napadu, obrnjen v desno. Vidna čelada s perjanico in dvema večjima peresoma. Velik pravokoten okrašen ščit. Na robu vidne tudi črke SPI. Verjetno <i>murmillo</i> .	Janežič in Lazar 2014, kat. 22
7	Petoviona	Vidna desna roka s kratkim mečem, del torza in leva noga.	Janežič in Lazar 2014, kat. 37 ¹²⁶
8	Romula	Stoječ gladiator, obrnjen v levo. Vidna okrogel ščit in čelada s perjanico. Verjetno <i>hoplomachus</i> .	Perko et al. 2012, 65

¹²⁶ Avtorja obravnavata še tretjo oljenko z domnevnim gladiatorjem, vendar bi upodobitev na ohranjenem odlomku lahko predstavljala tudi prizor z vojaške parade ali kaj podobnega.

IZVLEČEK

Rimski športni dogodki so bili v svojem začetku povezani z religijo in zagrobnimi rituali. Dirke so kot najstarejši šport pomagale pri dobri letini, gladiatorski boji pa so se odvijali v zagrobnih kontekstih. Igre so kaj hitro prerasle v spektakle, ki so privabljali večdesettisočglave množice. Za takšne uprizoritve, ki nemalo spominjajo na današnje športne prireditve, je bila v prvi vrsti potrebna dobra infrastruktura. Dirkališča in arene so bili znak prestiža mesta, hkrati pa nujni za izpolnitev vsaj polovice obljube »kruha in iger«. Športniki, ki so na takšnih prireditvah nastopali, so navadno izhajali iz nižjih slojev, tudi sužnjev in obsojencev, kar pa ni ustavilo profesionalizacije športnikov. Ustanove, v katerih so se šolali gladiatorji in dirkalne ekipe, so delovale kot profesionalni športni klubi. K temu je priteklo tudi prodajanje predmetov z motiviko športnikov, ki so jih lahko gledalci kupili in odnesli domov. Drobni predmeti iz Slovenije kažejo, da so tudi na naših tleh živeli navijači, ki so verjetno spremljali igre vsaj v Petovionu in Emoni. Za slednjo lahko s precej veliko verjetnostjo predvidevamo, da je bila tudi dom gladiatorske šole.

Ključne besede: šport, antika, rimska arheologija, klasične študije

ABSTRACT

Sports in Ancient Slovenia

Roman sports originated as religious and mortuary rituals. Chariot races, potentially the oldest discipline, were held to ensure bountiful harvests, while gladiatorial contests were part of funerary festivals. These games soon grew into spectacles attracting tens of thousands of spectators, not unlike modern sports events. Organising games of such scale and scope required a well-developed infrastructure. For towns, having circuses and arenas meant high prestige, additionally enabling them to fulfil one half of the promise of *panem et circenses*. The competitors mostly came from the lower classes, including slaves and criminals, but this did not prevent professionalisation. The organisations that trained gladiators and racing teams functioned much like professional sports clubs. This included selling a wide variety of sports-themed memorabilia to spectators and fans, of which there must have been some in Roman Slovenia as well, judging from small finds. They would have been familiar at least with the games of Poetovio and Emona. The latter town probably housed a gladiatorial school as well.

Keywords: sports, Antiquity, Roman archaeology, Classical studies